

IZKUSITI STAROST V 19. STOLETJU: STRATEGIJE, IDENTITETE IN DRUŽBENI STATUS

Uvod v tematski sklop o zgodovini starosti

Tematski poudarek tokratne številke je zgodovina starosti. Čeprav se na trenutke zdi, da so se sodobni starostniki deloma izvili iz primeža negativnih stereotipov, ki jih je temu obdobju pridala zgodnja industrijska družba 19. stoletja, je pandemija covida-19 pokazala zmotnost tovrstnih prepričanj in globoko zakoreninjenost nekaterih večstoletnih stereotipov. Upokojenci so se naenkrat iz zaželeno potrošniške skupine, ki »uživa v življenju«, ceni vse, kar je dobro, in hvaležno kupuje sredstva, ki podaljšujejo njihovo storilnost in vitalnost, prelevili v breme, saj so postali največja in najbolj opazna ranljiva skupina prebivalstva, zaradi katerih sta se omejevali svoboda in produktivnost tistih, ki jih virus ni tako ogrožal. In pred tisto zgodnjo pomladjo leta 2020 smo na razpis, ne po nekem srečnem naključju, ampak s trmastim prepričanjem o pomembnosti raziskovanja kulturnih in družbenih reprezentacij starosti, oddali projekt, ki je naslavljal mnoge probleme »staranja v 19. stoletju«. Ta vprašanja je nato čez nekaj mesecev ponovno naplavila kriza – vprašanja o vzpostavljanju mehanizmov za vznik socialne države, ki je zrasla iz ideje vzajemne solidarnosti, o heterogenosti izkušenj starosti, razlikah v položaju žensk in moških v starosti, ranljivosti starostnikov v času kriz in o skritem starizmu v različnih družbenih in kulturnih praksah.

Če je meščanska družba 19. stoletja tožila zaradi izgube kmečkih samozadostnih in solidarnih večgeneracijskih družinskih jeder (Troyansky 2015), ki so bila pogosto prej utopija kot praksa, in pri tem pozabljala na vse družbene probleme, ki so bili povezani s staranjem, tudi sodobna družba kaže nagnjenost k podobno utopičnim idejam o času, ko je bilo starostnikov malo in ti domnevno niso predstavljali takšnega političnega, ekonomskega oz. družbenega problema. Prvi zgodovinarji, ki so naslovili vprašanje zgodovine starosti, so bili predstavniki zlasti treh usmeritev v zgodovinopisju. Demografsko zgodovino so zanimale družbena struktura in oblike družin ali pa se je ukvarjala z institucijami, zlasti socialnimi. Zelo pomembno je bilo tudi preučevanje razvoja socialne države. Med študijami reprezentacij so ključno mesto zavzele študije o povezavi smrti in starosti, magije in starosti ter religije in obredov prehoda (vključno z rituali »dobre smrti«) (Thane 2005; Troyansky 2015). Antropološke in kulturne interpretacije upodobitev življenjskih obdobij so razkrile zlasti ideologijo medgeneracijskih odnosov, staranju kot posebnemu življenjskemu obdobju pa niso namenile enake pozornosti

kot drugim obdobjem. Po drugi strani je bilo zelo poudarjeno raziskovanje fluidnih družbenih in kulturnih označevalcev, ki so določali prehod v starost: bioloških, kronoloških in funkcionalnih (Thane 2003).

Pod vplivom razvoja gerontologije (Higgs 2023) so bili posebne pozornosti deležni medicinski vidiki staranja v preteklosti, historične ideje o večni mladosti in nesmrtnosti, manj pa kulturne reprezentacije znanja in izkušenj v starosti, povezane tudi z vprašanji avtoritete, oblasti, (družbenega) statusa, načina življenja in sprememb v poklicu, da se je delo (in z njim preživetje) prilagodilo fizičnim spremembam posameznika. Pod vplivom kulturnega obrata se vedno bolj poudarjajo viri, ki bi omogočali pogled od spodaj: kako so ljudje izkoriščali možnosti, ki so jim jih nudili družbena ureditev, institucije in rituali, kako so dojemali lastni proces staranja in svojega življenja, oblikovali medgeneracijske odnose in dolžnosti, urejali prenos posesti in kakšne odnose so ohranjali/vzpostavljali v družbi. Ob pluralnosti odnosov in postmodernističnem prevpraševanju velikih naracij se avtorji sprašujejo, kako sploh razumeti in sistematizirati kompleksne naracije o starosti. Eno od rešitev ponujajo tri polja analize izkušenj starosti, ki jih spodbuja sodobna gerontologija in so osredotočene na vključenost (medgeneracijske in delovne odnose), dobrobit (tako v smislu preživetja kot socialnih institucij) in status posameznika (Johnson 1998). Zagotovo jim je treba pridati še analize kolektivnih in individualnih čustev, saj te bistveno vplivajo na prve tri kriterije. Četudi naj bi v splošnem veljalo, da je človek ohranjal status v družbi, dokler je bil (delovno ali funkcionalno) aktiven, to vsekakor ni univerzalno.

Ravno zgodovinske študije so potrdile, da se določene biološke in fizične lastnosti starajočega se človeka že vrsto stoletij izrazijo med 60. in 70. letom, pri nekaterih pa zaradi genskih in okoljskih dejavnikov in samega načina dela že nekoliko prej. Vsi prispevki tega tematskega sklopa opozarjajo, da sta tako meščanska družba 19. stoletja kot sodobna družba starajoče potrebovali v organizaciji družinskega in individualnega življenja, vedno pa so bili zaželeni tudi zaradi svoje ekonomske moči, izkušenj in socialnih mrež. Zelo dolgo so imeli pomembno funkcijo v pravnih in gospodarskih razmerjih v skupnosti kot celoti. A je družba obenem isto starostno skupino ovila s celim arzenalom stereotipov, ki so povezani s strahom pred lastnim minevanjem in so seveda lahko vplivali na posameznikov položaj v družbi in

* Dragica Čeč, dr. znanosti, višja znanstvena sodelavka, Znanstveno-raziskovalno središče Koper; dragica.cec@zrs-kp.si.

skupnosti, odnose, samoreprezentacije, na njegovo življenje in večkrat tudi preživetje (Thane 2005). Stereotipi in kulturne prakse kažejo na globoko zakoreninjene kolektivne strahove, povezane z lastnim minevanjem in nemočjo, ki povzročajo tudi ambivalentni odnos do medgeneracijske in drugih oblik solidarnosti kot primarnega kolektivnega čustvovanja (Čeč 2012). Povezuje se jih tudi z večstoletnim prepričanjem, da lahko pogled na pohabljenost telo vpliva na zdravje »zdravih«, ter z razumevanjem odnosa med tostranstvom in onostranstvom ter ljudmi, ki so bližje tej meji. Od poznega 18. stoletja se proces staranja prikriva in odriva z medikalizacijo življenja, s socialno izolacijo in z zapiranjem za zidove totalnih institucij, s socialno marginalizacijo, z idejami napredka in samoodgovornosti, a tudi z vzpostavljanjem podob »železnih« starostnikov, ki do zadnjega dne aktivno kljubujejo nezadržnim mehanizmom biološkega minevanja (prim. Makarovič 1994: 25).

Za tematski sklop smo zato izbrali tri teme, ki so umeščene v kulturne prakse različnih družbenih skupin, a naslavlajo odnose in usmeritve, ki se vedno znova pojavljajo kot ključne za razumevanje staranja različnih družbenih skupin ter predstavnic in predstavnikov različnih spolov, ras in religij. Za razliko od sodobnih antropoloških raziskav je raziskovanje historičnih fenomenov omejeno z razpoložljivostjo virov. Sledenje izkušnjam staranja mnogih družbenih skupin zahteva metodološka orodja, s katerimi je mogoče preseči raven diskurzov in dostopati do posameznikov iz družbenih skupin, ki bi bile sicer zaradi nepismenosti komaj opazne ali spregledane.

Prispevek Mete Remec (2023) se tako ukvarja s spremembami v percepciji odnosa do podaljševanja življenja, ohranjanja vitalnosti in staranja. Gre za teme, ki so bile sicer prisotne že od antike, najprej med družbenimi elitami, a so jih okrepljeni procesi individualizacije, racionalizacije in medikalizacije življenja označili kot problematično stanje, simptom, ki ga je treba prepoznati, z njim »upravljati« in ga zdraviti. Obenem se določen del diskurza ni povsem sekulariziral ter se ni izvil iz moraliziranja in socialnega discipliniranja predvsem nižjih družbenih slojev. Medicinski priročniki, kakršnega analizira Remec, so vzpostavljali ideal zdravega, produktivnega in neodvisnega dolgega življenja. Takšno ukvarjanje s fizičnimi in biološkimi procesi staranja je v 19. stoletju vzpostavilo novo »religijo zdravja«, ki je spodbujala različne medicinske in psevdomedicinske prakse za ohranjanje zdravja, vitalnosti in mladostnega izgleda. S procesi medikalizacije, družbenega discipliniranja in modernizacije v 19. stoletju, ki izkoriščajo negativne konotacije starosti, je povezan tudi prispevek Urške Bratož (2023). Tudi ona ugotavlja precejšnjo razširjenost čustveno zaznamovanih stereotipov o staranju in starosti. A fokus avtorice je veliko širši: pokazati kompleksne percepcije in izkušnje starosti med različnimi družbenimi sloji in predstavniki oz. predstavnicami različnih spolov v medicinskih praksah, kjer se izkaže, da prav vse družbene

skupine kot pomembno vrednoto cenijo izkušnje, ki so bistven kriterij določanja socialnega statusa izvajalca. To ne sovпада povsem z idejo napredka in novih znanj, ki naj bi bistveno zaznamovala tudi odnos do starosti v 19. stoletju. Prispevek Dragice Čeč (2023) se dotika zmotnih pojmovanj starosti v preteklih zgodovinskih obdobjih kot časa pasivnosti in nedela, ki ga je temu obdobju pridala socialna zakonodaja z univerzalnim pokojninskim zavarovanjem. Obenem odpira širša vprašanja družbenega položaja starostnika na podeželju ter njegove vloge v družini, skupnosti in družbi. Z analizo konfliktnih situacij se ne sprašuje zgolj o pomenu avtoritete in prikritosti družinskega – medgeneracijskega nasilja, ampak razkriva strategije in aktivnost posameznikov v zadnjem obdobju življenja, ki aktivno branijo avtoriteto, avtonomijo, družbeni položaj in vpliv tudi v primeru, ko se jim s predajo premoženja ta položaj bistveno spremeni – in tudi v že zelo visoki starosti. Obenem je analiza potrdila vpliv določenih zunanjih dejavnikov na družine in medgeneracijska razmerja ter odnos do tistih, ki so jim pojemale fizične in mentalne moči.

Literatura in viri

BRATOŽ, Urška: Podobe starosti v ljudski in uradni medicini 19. stoletja. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 62/2, 2023, 22–30.

ČEČ, Dragica: »Srce vsakega je treba pripraviti za dejavno udeležanje zapovedi ljubezni do bližnjega«: Začetki sistemske oskrbe revnih in pomen kulture osebnosti. V: Andrej Studen (ur.), *Pomisli na jutri: o zgodovini (samo)odgovornosti*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, 37–70.

ČEČ, Dragica: Funkcije preživetja in družbena realnost preživetkarjev. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 62/2, 2023, 31–44.

HIGGS, Paul: Social and Cultural Gerontology and the Importance of the Ageing Body. V: Christian Alexander Neumann (ur.), *Old Age before Modernity: Case Studies and Methodological Perspectives, 500 BC–1700 AD*. Heidelberg: Heidelberg University Publishing, 2023, 263–278.

JOHNSON, Paul: Historical readings of old age and ageing. V: Paul Johnson in Pat Thane (ur.), *Old Age from Antiquity to Post-Modernity*. London in New York: Routledge, 1998, 1–18.

MAKAROVIČ, Marija: Kultura na vasi in njena vloga v razvoju podeželja. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 34/4, 1994, 23–26.

REMEC, Meta: »Živeti dolgo ali živeti srečno?« Christoph Wilhelm Hufeland in njegov vpliv na doživetje starosti in staranja v dolgem 19. stoletju. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 62/2, 2023, 7–21.

THANE, Path: Social Histories of Old Age and Aging. *Journal of Social History* 37/1, 2003, 93–111.

THANE, Path (ur.): *The long history of old age*. London: Thames & Hudson, 2005.

TROYANSKY, David: *Aging in World History*. New York in London: Routledge, 2015.